

## MONEDA ȘI PODOABA ÎN RITUALUL FUNERAR DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN VEACURILE XIII—XIV \*

DINU V. ROSETTI

Inventarul funerar al mormintelor aparținând orînduirii feudale este datorit supraviețuirii unor rituri vechi ale căror obîrșii se pierd în antichitate și în comuna primitivă. Trecînd peste vasul funerar de lut, a cărui prezență o mai constatăm în secolele XIII—XV (fig. 1) sau de sticlă ce se punea la căpătîiul unor morți din veacul al XIV-lea pînă în veacul al XVII-lea (fig. 2) cel din urmă jalonînd, în necropole, calea străbătută din manufactura venețiană de la Murano pînă la noi<sup>1</sup>, ne vom opri asupra inventarului cel mai frecvent : moneda și podoaba.

Numeroase morminte din cuprinsul secolelor XIII—XVI, cercetate personal sau de alții, ne arată patru categorii de înhumări :

1. Morminte cu monedă funerară, fără podoabe : a) cu monede neperforate ; b) cu monede perforate (pentru a fi legate de degetul mortului).
2. Morminte cu podoabe — fără monedă.
3. Morminte cu monede și podoabe.
4. Morminte fără inventar funerar.

Lipsa inventarului e datorită mai puțin penuriei sau profanării, cit descompunerii inventarului, care n-a mai lăsat urme ; apartenenței altui cult, al cărui ritual nu impune inventar funeral (iudaic, mahomedan, catolic) sau prezenței în mormînt a unor monahi ; în cazul din urmă

\* Comunicarea ținută la Institutul de Arheologie la 3 mai 1968 în cadrul secției feudale, la colocviul cu prilejul împlinirii a 15 ani de la înființarea secției ; completată cu noi date, a făcut subiectul altei comunicări, la 25 mai 1970, în cadrul primei sesiuni de comunicări științifice a Muzeului județean Argeș-Pitești.

<sup>1</sup> Vase de sticlă în morminte din preajma coastei Mării Adriatice, vezi Marco Vego, *Die Grabdenkmäler der Familie Sanković*, Glasnik, Sarajevo XII, 1957, p. 141 (datate în jurul anilor 1370) ; în regiunea Beograd, la Mirievo, cf. M. Bajolović-Birtasević, op. cit., pl. XIX, 3, p. 45 ; la noi în necropolele de la Retevoești (D. V. Rosetti, *Materiale*, VIII, p. 712, fig. 13 din prima jumătate a sec. XVI), la Suslănești și Retevoești, mijlocul secolului XVI ; București, la Mănăstirea Radu Vodă (prima jumătate a sec. XVI) și Mănăstirea Snagov (secolul XV) — săpături D. V. Rosetti. Acest rit funerar este atribuit, după unii cercetători unor vechi obiceiuri slave (Marco-Vego, op. cit., p. 141). Pentru vase de pămînt, cf. D. V. Rosetti, Retevoești, op. cit., p. 141 ; în necropole la Cetățeni săpături D. V. Rosetti dateabile în secolele XIII și XIV, la Lerești (săpături D. V. Rosetti și Fl. Mîrțu). Unele vase de sticlă găsite în morminte (sec. XVI) provin din manufacturi germane.



Fig. 1. Vas de lut, descoperit într-un mormânt la Cetățeni (secolul XIV)

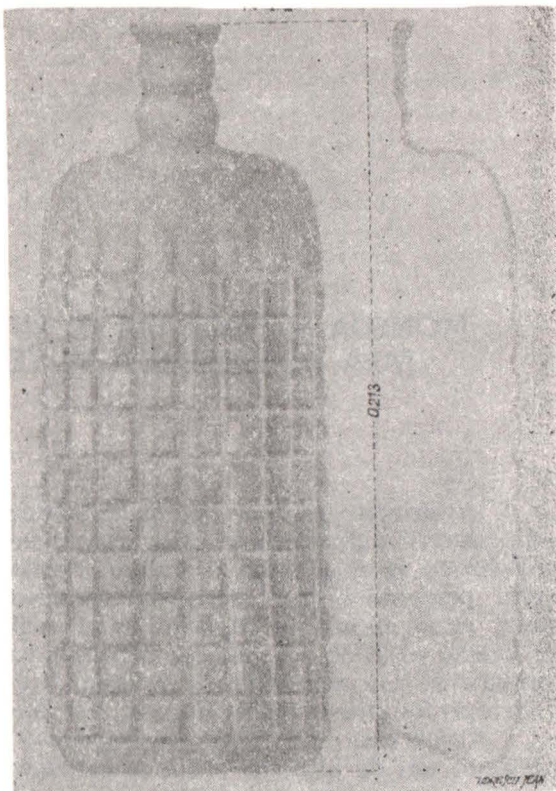


Fig. 2. Vas de sticlă, descoperit în mormântul nr. 15 la Retevoești (prima jumătate a secolului XVI).



Fig. 3



Fig. 4



Fig. 5



Fig. 3. Inel de argint găsit în gura unui mort la Soslănești (mormântul 6) secolul XVI; 4—5 inele de argint din necropola de la Cetățeni (mormintele 19 și 14 secolul XV).

aceste morminte conțin de la o anumită dată, sub căpătiul mortului, că-rămizi purtând scrijelituri, înainte sau după ardere, însemnând numele, cinul, anul și ziua morții.

Ne vom strădui a demonstra că podoaba are aceeași însemnătate ca și moneda, putînd s-o înlocuiască, tot așa cum altă dată, în lipsa mone-dei în ritualul funerar mai vechi, se foloseau diferite obiecte în vederea aceluiași scop.

Începem prin a aminti faptul că lucrarea de față a pornit de la constatarea că într-un mormînt din necropola de la Suslănești<sup>2</sup> s-a găsit în gura mortului, în loc de monedă, un inel; mormîntul nu conținea alt inventar funerar (fig. 3). S-a mai păstrat pe alocuri pînă astăzi cre-dința că banul depus în gura sau la mîna mortului, era menit plăților im-puse morților o dată cu trecerea lor în lumea umbrelor. Acest ritual este documentat din antichitate, prin descoperiri arheologice și texte<sup>3</sup>, fiind uneori ilustrat în sculpturi sau picturi<sup>4</sup>.

La mîna morților, în locul monedei (într-o vreme cînd moneda era existentă) se punea uneori alt obiect, avînd aceeași menire. Amintim un mormînt din secolul IV e.n. de la Tîrșor, avînd lingă degetele mîinii stîngi o cataramă de bronz<sup>5</sup>.

În mormintele evului nostru mediu, ritualul introducerii monedei în gură este mai puțin uzitat; în genere moneda era depusă la mîna mortului. În necropola de la Cetățeni (jud. Argeș) am găsit într-un singur caz, într-un mormînt de la mijlocul secolului al XIII-lea, un denar unguresc în gura mortului care mai avea în dreapta, la înălțimea cotului un frag-ment dintr-o monedă bizantină de bronz și un inel de argint (la mîna dreaptă)<sup>6</sup>. În schimb, în necropola de la Hobaia-Suslănești (în valea Arge-șelului), situată la o depărtare de 6 km în linie dreaptă, de Cetățeni, am dat, cum am menționat mai sus, într-un mormînt din a doua jumătate a secolului al XV-lea sau prima jumătate a secolului al XVI-lea, peste un inel ce fusese introdus în gura mortului<sup>7</sup>. Întrebuințarea unei po-doabe în acest mod constituie, la noi, un caz foarte rar. Dacă ținem seama de cele expuse pînă în prezent precum și de cele ce vor urma, că podoaba poate substitui în ritualul funerar moneda și că prezența acesteia

<sup>2</sup> Județul Argeș, lingă Cîmpulung.

<sup>3</sup> Aristophanes (140, 270) și Diodor (I, 2, 96).

<sup>4</sup> Scena introducerii obolului în gura mortului este redată pe unele vase funerare și pe un sarcofag din Vila Albani, cf. Gerhard, *Antike Bildwerke*, pl. 109; Maury, *Religion de la Grèce Antique*, II, p. 153. Cunoaștem în antichitate și monede depuse la mîna mortului, bunăoară într-un mormînt feminin din a doua epocă a fierului — Reineke C. — descoperit la Vevey, un obol massaliotic, aflat lingă mîna dreaptă (*Anzeiger für Schweizerische Altertumskunde*, 1902—1903, p. 33). Monede se găsesc și în morminte de înhumatie etrusce (Maury, op. cit.). Monede funerare au fost găsite și în morminte de incineratie, la noi în necropola getică de la mănăstirea Snagov (Dinu V. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Snagov*), Publicațiile Muzeului Municipiului București, nr. 2, 1935, p. 7—9; 15—18.

<sup>5</sup> Gh. Diaconu, *Tîrșor, Necropola complexă din secolele III—IV e.n.*, Bucu-rești, 1965, p. 72, nr. 281, pl. CXXXIV/1 (vezi și Materiale, V, p. 624—625, fig. 7).

<sup>6</sup> Ritualul introducerii monedei în gura mortului este obișnuit și la noi în epoca romană și în vremea migrațiilor; în orînduirea feudală în necropola de la Suceava și Cetățeni, în Herzegovina la Biskup, cf. Marco-Vego, op. cit., p. 140 (sec. XIV); în Slovacia la Nitra; în Jugoslavia și Ungaria (vezi nota 16, pag. 251).

<sup>7</sup> Dinu V. Rosetti, *Săpăturile de la Suslănești* (1959) în curs de redactare.

nu implică neapărat existența podoabei<sup>8</sup>, că la baza ideii care a dus la introducerea unor astfel de obiecte în gura mortului stă o concepție cu rădăcini în timpuri mai îndepărtate, prezența unui inel în gura unui mort din epoca feudală este explicabilă.

Pentru a ne da mai bine seama va trebui să facem cițiva pași înapoi, spre a privi faptele din perspectiva antichității.

Cunoaștem, în prima epocă a fierului, numeroase morminte răspindite pe o mare arie teritorială, Grecia, Etruria, Germania meridională, Franța, Spania, Portugalia și Anglia în care s-au pus între dinții mortului o mică frigare de fier sau de bronz. Aceste frigări reamintesc obiecte asemănătoare folosite ca unități de schimb pînă la apariția monedei propriu-zise. Frigările erau denumite *δρακος*<sup>9</sup>. Aristotel ne spune<sup>10</sup> că regele Pheidon din Argos după ce a creat prima monedă de argint la Aegina, a depus în Heraionul din Argos toate frigările pe care le-a retras din circulație odată cu introducerea monedei. Acest text pare a fi confirmat prin săpături arheologice făcute în anul 1895, cînd în straturile cele mai adînci ale Heraionului s-a găsit un mănunchi de frigări mari de fier împreună cu alte obiecte, ce în mod vădit erau anterioare apariției monedei<sup>11</sup>. Numele grecesc al frigării *δρακος* a dat mai tîrziu denumirea celei mai mici unități a sistemului monetar *δραχμα* (folosită și ca denumire pentru moneda funerară).

Frigarea din gura morților ne dă puțința să înțelegem cauza care stă la originea datinei ce pare ciudată, a introduce moneda în gură, cînd era mai firesc să fie pusă la mină. Explicația stă în faptul că frigarea nu a servit de la început ca obiect sau unealtă-monedă, ci ca sculă pentru mîncare, prevăzută cu sau fără bucăți de carne era introdusă între maxilarele mortului. Abia mai tîrziu, cînd frigarea dobîndește semnificația de uneltă-monedă, ea va fi utilizată în ritualul funerar în închipuirea că poate folosi plăților în lumea de apoi. Așa se tîlmăcește obiceiul de a pune în gura mortului, în locul frigării, moneda propriu-zisă, obolul sau ortul de mai tîrziu. După părerea unora, această datină își are obîrșia în faptul că în antichitate nu puțin foloseau gura drept pungă, o explicație a proverbului grecesc: „*a avea un bou pe limbă*” adică a fi primit o monedă în schimbul tăcerii (boul era simbolul figurat pe moneda pe care cel corupt, cumpărat pentru a nu spune ce știe, o punea deîndată în gură<sup>12</sup>).

Cunoaștem cazuri, tot în antichitate, cînd în gura mortului se introduce o podoabă, bunăoară la Schkenditz-Merseburg, anume o fibulă<sup>13</sup>. La Gamehl, lângă Wismar, s-a găsit, în gura mortului, un obiect

<sup>8</sup> Fapt constatat aproape în toate necropolele feudale pe care le-am cercetat: Snagov, București, Cetățeni, Cîmpulung-Muscel, Retevoești și altele, observație făcută și în cimitirul feudal nr. 1 de la București-Străulești unde mormintele cu monede (emise sub Mircea cel Bătrîn și Mihail) nu conțin podoabe iar în cele cu podoabe lipsesc monedele, cf. P. I. Panait, *Săpăturile de la Străulești-Măcănești*, cercetări arheologice în București, vol. II, p. 190—222 și informații verbale.

<sup>9</sup> Revue Numismatique, 1911, p. 1.

<sup>10</sup> Frg. 481.

<sup>11</sup> Revue belge de numismatique, 1909, p. 115; M. Ebert, *Reallexikon* II, p. 127—128.

<sup>12</sup> M. Bernadakis, *Journal des Economistes*, 3 sér t. XVIII, mai 1870, p. 225.

<sup>13</sup> Fibulă asemănătoare celei redată de Almgren, *Nordeuropäische Fibelformen*, fig. 15; W. Schulz, *Manus-Bibl.*, nr. 22, p. 98, I e.

ce este, în același timp, monedă și podoabă : un bracteat de aur, monedă rebătută după o piesă a regelui Ethelred II (978—1016) prevăzută cu o tortiță de bronz și un ac spre a fi purtată ca pandativ sau broșă<sup>14</sup>. În necropola de înhumatie de la Göda, lângă Bautzen, se găsesc la majoritatea craniilor, între maxilare, câte un cuțit de fier sau o bucată de fier ; poate altă interpretare a vechilui obicei al ortului, a monedei funerare care și-a pierdut semnificația. „După o superstiție răspindită și astăzi la popoarele slave, în gura mortului trebuie introdus un obiect tare, o bucată de fier, o piatră sau o monedă pentru ca mortul să nu plescăie cu limba sau să se reîntoarcă —, prezumția că se înapoiază ca să-și ia banul trebuincios trecerii în lumea umbrelor a fost dată uitării<sup>15</sup>.

La români mai dăinuie, pe alocuri, crezul că banul se pune în gura mortului ca să nu se facă moroi.

După unii cercetători populația slavă din Moravia-Mare înlocuia, din cauza penuriei monedei, obolul funerar prin alte obiecte. În morminte, aparținând unei clase sociale superioare se puneau, uneori, mici bucăți de aur. Subliniem faptul că la Cetățeni, în morminte din secolul al XIII-lea, s-au găsit, la mină sau pe piept, fragmente tăiate din monede bizantine de bronz. În alte necropole, din Moravia, în gura mortului se afla un cercei ; cerceii, înlocuind obolul, se depuneau la mină sau pe piept.<sup>16</sup> Dar să revenim la necropolele noastre din evul mediu.

Am dat drept mărturie, a persistenței tradițiilor, inelul găsit în gura unui mort din necropola de la Hobaia-Suslănești, fapt în măsură a întări postularea noastră, anume că podoabele, în cazul de față inelul, au în ritualul funerar aceeași menire ca și moneda. Aducem și alte fapte în sprijinul tezei noastre. Cum am mai relatat, în mai toate necropolele feudale unde sînt monede pot lipsi podoabele, prezența celor din urmă (inele, cercei și altele, chiar și bumbii de la veșminte), nu implică neapărat și prezența monedei. Reamintim somptuoasa necropolă domnească de la Argeș, bogată în podoabe dar lipsită de monede.

La Hobaia-Suslănești am aflat, în cinci morminte (nr. 3, 17, 18, 30, 33), câte o monedă găurită pentru a fi legată cu un fir de arnici sau cu o sîrmă la degetul mortului, în credința de a nu se pierde în peregrinările vieții de apoi. Uneori moneda era prinsă într-un inel alcătuit dintr-o fișie de tablă de aramă a cărei capete au fost petrecute în partea cen-

<sup>14</sup> M. Ebert, *Reallexikon*, XII, p. 262, pl. 72, b ; obiecte servind ca monedă și podoabă pot fi socotite și monedele antice montate în inele ; un exemplar a fost găsit la Cetățeni (inel cu monedă de argint emisă sub împăratul Traian, într-un mormint din veacul al XIV-lea, — inedit ; alt inel similar dar cu o monedă de argint emisă sub împăratul Octavian August, a fost găsită de Fl. Mirțu în săpăturile din incinta bisericii Sf. Gheorghe din Cîmpulung (Revista Muzeelor, 5, 1968, p. 449—450).

<sup>15</sup> M. Ebert, *Reallexikon*, II, p. 303.

<sup>16</sup> Eva Kolnikova, *Totenobolus in frühmittelalterlichen Gräbern der Slowakei*, Slovenska Arheologia XV, 1, 1967, p. 189—254. La pagina 248 autoarea pune întrebarea corelației dintre obolul funerar și alte obiecte : cuțit, seceri, găsite în morminte, de asemenea, menționează prezența cerceilor depuși asemănător monedelor în privința obolului funerar, vezi și lucrarea lui Pavel Radomirsky, *Obol mrtvých u Slovanů V Cechách a na Moravě*, Sborník Národního Musea V, Praha IX A, Hist, č. 2 (tratează descoperiri monetare din mormintele de înhumatie din perioada mai nouă slovenică (950—1200 e.n.) din Boemia și Moravia.

trală a monedei găurite<sup>17</sup>. În mormintele unor copii (nr. 14, 19) am dat peste inele-verigi legate de deget pentru că erau mult prea mari pentru inelarele în care au fost introduse (fig. 4—5), inițial aceste verigi au fost purtate de adulți. Astfel de inele, mult prea mari pentru degetele copiilor de care au fost legate, am găsit și în necropola de la Cetățeni (Argeș), morminte aparținând veacului al XV-lea. Deci, vădit, și în aceste cazuri podoaba înlocuia moneda.

Inelul, purtat în timpul vieții, poate folosi ca podoabă, sau în orice clipă scos și dat drept obiect de schimb. Că putea sluji în același scop și după moarte reiese din Saga, anume cînd Frithjof își rupe inelul de aur și-l împarte între tovarășii săi, ca aceștia să nu ajungă lipsiți de mijloace pe lumea de apoi (în „Unterwelt“).

Cu vremea mai nouă prezența monedei alături de podoabă devine tot mai frecventă, chiar în gropnițe domnești, mă refer la mormintele familiei lui Matei Basarab<sup>18</sup>.

La Cetățeni am aflat, sporadic, în morminte feudale lipsite de alt inventar, cîte un disc de lut ars, tăiat dintr-un ciob provenind dintr-un vas geto-dacic sau dintr-o amforă de import, asemănătoare unei monede, simplu sau cu scrijilituri, redînd o cruce sau inițială, sau un ciob, neregulat ca formă, dintr-o amforă grecească, purtînd gravate o anumită

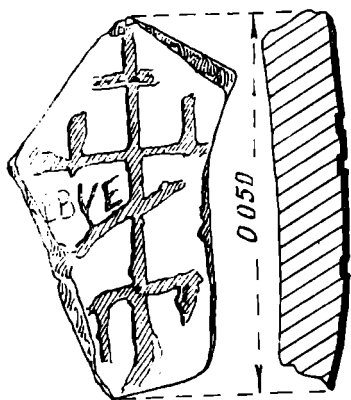


Fig. 6. Fragment dintr-o amforă grecească, purtînd gravate o cruce și o inscripție, găsit într-un mormînt din a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

cruce și o inscripție (fig. 6). Înlocuind moneda, ele constituie aici exemplificări de *pia fraud* reamintînd, totodată, teserele.

În încheiere credem că cele expuse mai sus sînt în măsură a susține teza noastră în privința rolului pe care l-au avut monedele și podoabele în ritualul funerar al evului mediu din Țara Românească.

<sup>17</sup> D. V. Rosetti, *Snagov*, op. cit., p. 27, fig. 42.

<sup>18</sup> N. Constantinescu, *Considerații asupra mormintelor domnești de la Tirgoviște*, S.C.I.V.

## LA MONNAIE ET LES OBJETS DE PARURE DANS LE RITE FUNÉRAIRE EN VALACHIE PENDANT LE COURS DES XIII—XVI SIÈCLES

### RÉSUMÉ

L'inventaire funéraire des siècles XIII—XVI contient souvent, comme une survivance de très anciens rites, des vases de terre cuite ou de verre <sup>1</sup> (fig. 1—2). Plus persistante cependant est la présence de la monnaie (l'obole de Charon) ou des objets de parure. L'auteur nous fait savoir que les bijoux de l'époque mentionnée ont le même rôle que la monnaie, c'est à dire pouvant servir aux morts pour payer leurs obligations dans la vie d'au-delà.

Dans une tombe de la nécropole feudale de Soslănești (district Argeș) on a trouvé dans la bouche du mort une bague en argent (fig. 3). En même temps on a constaté l'absence de la monnaie dans des nombreux tombeaux contenant des objets de parure ; la présence de la monnaie dans d'autres tombes n'impliquait pas celle des bijoux. On peut remarquer cela dans les nécropoles princières (comme celle de Curtea de Argeș) somptueuses par la richesse des parures mais privées de la monnaie, et aussi dans les cimetières ruraux où une bague, une boucle d'oreille et y souvent un simple bouton du vêtement servent d'obole, tandis que d'autres tombes contiennent simplement une monnaie. Souvent la monnaie disposée dans la main du mort était perforée pour pouvoir être enfilée par un fil en soie et passée au doigt annulaire, dans la plupart des cas à la main droite.

A Cetățeni et Soslănești on a trouvé, dans des tombes des siècles XIV—XVI à l'annulaire des enfants, des bagues ainsi liées, étant trop grandes pour leur doigt (elles avaient appartenu auparavant à des personnes adultes). Donc ces bagues ne pouvaient certainement pas servir d'ornement mais avaient très clairement le rôle d'obole funéraire (fig. 4—5).

La présence d'un objet de parure dans la bouche du mort n'est pas un cas singulier. Nous trouvons des analogies en Moravie (boucle d'oreille) <sup>16</sup>. Coutume connue au Moyen-Age et dans l'Antiquité <sup>13, 14</sup>.

Parfois la monnaie était montée pouvant servir d'ornement, portée comme pendatif ou broche — ou en bague (bagues feudales avec monnaies romaines à Cetățeni et Cimpulung-Muscel). Quelquefois on a trouvé des tombes qui ne contenaient qu'une rondelle en forme de monnaie taillée dans un fragment de vase en terre cuite, simple ou portant gravé des initiales ou le signe de la croix ; on se contenait même d'un tessou gravé d'inscriptions et d'une certaine croix (fig. 6). Ces trouvailles peuvent être considérées comme *pia fraus*, rappelant en même temps les tessères.